

Boşanmaya Uyum Programının Velayeti Üstlenmiş Anne ve Çocuklarının Boşanmaya Uyum, Psikolojik Sağlamlık ve Aile Yaşam Doyumlarına Etkisi*

The Effect of Divorce Adaptation Program on the Children's and Their Custodian Mothers' Divorce Adaptation, Psychological Resilience and Family Life Satisfaction

Derya Halisdemir Prof. Dr. Serap NAZLI

Öz. Araştırmanın amacı, anne babası boşanmış 12-14 yaş aralığında ortaokul öğrencileri ve onların velayeti üstlenmiş anneleri için geliştirilen boşanmaya uyum programlarının etkililiğini incelemektir. Araştırmada ön-test, son-test, izleme kontrol gruplu yarı deneysel desen kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu 16 çocuk ve 16 anne toplam 32 kişiden oluşmaktadır. Araştırmada velayeti üstlenmiş anneler ile çocuklarına, çocuklar için ve yetişkinler için boşanmaya uyum programları eş zamanlı olarak uygulanmıştır. Araştırmada, Çocuk Boşanmaya Uyum Ölçeği-Okul Formu, Yetişkin Boşanmaya Uyum Ölçeği, Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği (ÇBUÖ), Yetişkin Psikolojik Sağlamlık Ölçeği, Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlamlık Ölçeği (ÇGPSÖ-12), Aile Yaşam Doyumu Ölçeği (AYDÖ) kullanılmıştır. Çocuk Programı Değerlendirme Formu ve Yetişkin Programı Değerlendirme Formu ile programa ilişkin görüşler toplanmıştır. Uyum programlarının etkisini belirlemek amacıyla Mann Whitney U Testi ve Wilcoxon İşaretili Sıralar Testi kullanılmıştır. Program değerlendirme formlarından elde edilen verilerin özetlenmesi ve yorumlanmasında betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda çocuk ve yetişkin boşanma uyum programlarının çocukların ve annelerinin boşanmaya uyum, psikolojik sağlamlık ve aile yaşam doyumlarının artırılmasında etkili olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler. Boşanmaya uyum, psikolojik sağlamlık, aile yaşam doyumu, tek ebeveynli aile, önleyici rehberlik.

Abstract.

The aim of the study is to examine the effectiveness of divorce adjustment programs developed for mid-school students aged 12-14 whose parents are divorced and whose mothers has custody. In the research, a quasi-experimental design with pre-test, post-test, follow-up control group was used. The study group of the research consists of 32 participants, 16 of whom are children and 16 of whom are mothers. In addition, two simultaneous divorce adjustment programs were applied to the mothers who undertook custody and their children. In the study, Child Divorce Adjustment Scale-School Form (CDAS-SF), Adult Divorce Adjustment Scale (ADAS), The Children's Divorce Adjustment Inventory (CDAI), Adult Psychological Resilience Scale (APRS), Child and Youth Psychological Resilience Scale (CYPRS), Life Family Satisfaction Scale (LFSS) were used. The Children's Program Evaluation Form and the Adult Program Evaluation Form were collected in the program categories. Mann Whitney U Test and Wilcoxon Signed Ranks Test were used to determine the effect of adaptation programs. Descriptive analysis technique was used to summarize and interpret the data obtained from the program evaluation forms. As a result of the research, it has been determined that child divorce adjustment and adult divorce adjustment programs are effective in increasing the adaptation to divorce, psychological resilience, and family life satisfaction of children and their mothers.

Keywords. Divorce adaptation, psychological resilience, family life satisfaction, single parent family, preventive counseling.

Keywords. Divorce adaptation, psychological resilience, family life satisfaction, single parent family, preventive counseling.

Derya HALİSDEMİR

Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye
e-mail: deryapdr@hotmail.com

Serap NAZLI

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi,
PDR Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye
e-mail: serapnazli68@gmail.com

Geliş/Received: 29.03.2023

Düzeltilme/Revision: 03. 05.2023

Kabul/Accepted: 09.05.2023

<https://doi.org/10.58434/apdad.1273362a>

Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği
Turkish Psychological Counseling and Guidance Association

*Bu çalışma, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü RPD doktora programında birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü doktora tezinin özetidir.

GİRİŞ

Boşanma tüm aile üyelerini etkileyen ve önemli rol değişiklikleri gerektiren kriz niteliğinde bir yaşantı olarak tanımlanmaktadır (Yörükoğlu, 2000). Boşanma bir süreç olarak çoğu zaman aile içi çatışmalarla başlamakta, boşanma süreci ile devam etmekte ve boşanma ile son bulmaktadır. Kişisel bir deneyim olan boşanmanın aile üyelerini nasıl etkileyeceğini net olarak belirlemek güçtür. Araştırmalarda boşanmanın aile üyelerini farklı derecelerde olumsuz etkilediği saptanmıştır (Büyüksahin, 2009; Kelly, 2000; Nock, 2000; Öngider, 2011; Server, 2008; Türkarlan, 2007; Walczak ve Burns, 2004). Özellikle çocuklar boşanma sonrası süreçten olumsuz etkilenmektedir. Boşanmış aile çocuklarının sosyal becerilerilerinin zayıf, akademik başarı, psikolojik uyum ve benlik saygısı düzeylerinin düşük, davranış bozukluğu gösterme olasılıklarının yüksek olduğu belirlenmiştir (Amato, 2000; Wolf, 2004).

Çocuklarda boşanma sonrası görülen öfke, saldırganlık, kurallara uymama, karşı gelme davranışları boşanma sonrası görülen dışsallaştırma sorunları olarak tanımlanmıştır (Kelly ve Emery, 2003). Bu davranış problemlerinin boşanmış çocuklarda iki kat artış gösterdiği belirtilmektedir (Kelly, 2007). Tanrıverdi ve Özgüç (2019) boşanmış aileden gelen çocukların saldırgan davranış gösterme ve şiddet eğiliminin tam aileden gelen çocuklara göre yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Boşanma sonrası çocuklarda görülen içselleştirme sorunları ise depresyon, kaygı ve düşük özsaygıdır. Çocuklar boşanma sonrasında yaşadıkları duyguları üzüntü, korku, endişe olarak ifade etmişler, boşanmanın ardından yalnızlık hissettiklerini, şaşkınlığın yanı sıra boşluk hissi ve eksiklik duygusu yaşadıklarını belirtmiş, kendilerini kırgın ve hırçın olarak tanımlamışlardır (Kelly ve Emery, 2003).

Boşanmanın etkileri kişinin yetişkin yaşamını, evliliğini ve çocuğu ile ilişkisini etkileyecek düzeyde uzun vadeli olabilmektedir. Wallerstein ve Lewis (2004) 25 yıllık boylamsal bir araştırma sonucunda boşanmış aileden gelen bireylerin benzer özelliklere sahip tam aileden gelenlere göre daha fazla duygusal ve davranışsal sorunlar yaşadığını, aşk, cinsellik ve evliliğe bağlılıkta zorluklar yaşadığını göstermiştir. Çocukluk çağında boşanma deneyimi yaşamış yetişkinlerin, çocuklarla ilişkisinde olumlu duygular yaşamakta zorlandıkları belirlenmiştir (Riggio, 2001). Sonuç olarak yapılan araştırmalar çocukların boşanmadan olumsuz etkilenme olasılığının yüksek olduğunu ortaya koymaktadır; ancak boşanma sonrası yaşanan sorunlar kural niteliğinde değildir.

Boşanma ile birlikte değişen aile yapısı içerisinde yeni rollerin, ilişkilerin ve sınırların yeniden tanımlanarak çocuğun boşanmaya uyum göstermesi olası problemlerin önlenmesini sağlayacaktır. Boşanma sürecinde yaşanan değişimlerin çocuklar için baş etmesi güç yaşantılar olduğu düşüncesinden yola çıkarak bu aşamada uyumu değiştirmeye yönelik müdahalelerin psikolojik, duygusal, sosyal sorunları önlemeye yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Çocukların boşanmaya uyumu boşanma sürecinin nasıl gerçekleştiğine, anne babanın boşanma öncesi ve sonrası çatışma derecesine, çocuğun ayrılık öncesi uyumuna göre değişmektedir (Amato ve Booth, 2001; Amato ve Cheadle, 2005; Öz, 2005). Çocuğun kişisel özellikleri, benlik saygısı düzeyi, sosyal beceri düzeyi ve boşanmaya ilişkin algısı da uyumu etkileyen diğer değişkenlerdendir (Eroğlu ve Topkaya, 2019; Hetherington ve Hagan, 1999; Stewart, Vandell, McCartney ve Booth, 2000). Çocuğun boşanmaya uyumu konusunda en önemli faktörün ise çocuğun ebeveynleri ile kurduğu ilişkinin niteliği olduğu belirtilmektedir (Amato, 2000; Fladmo ve Hertlein, 2017; Hetherington ve Hagan, 1999; Stewart ve diğerleri, 2000). Yetişkinin boşanmaya uyumu çocuğun boşanmaya uyumunu kolaylaştıran bir etmen olarak değerlendirilmektedir (Wolf, 2004). Bu durumda boşanma sonrası müdahalelerin velayeti alan ebeveyn için önemli olduğunu söylemek mümkündür. Boşanma sonrası çocukların velayetini daha çok annelerin üstlendiği görülmektedir (Benedek ve Brown, 2012; Öngider, 2006). Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri 2019 yılında gerçekleşen 155 bin 47 boşanma sonucunda 139 bin 660 çocuğun velayetinin verildiğini göstermektedir. 2019 yılında çocukların %76'sının velayeti anneye verilirken, çocukların %24'ünün velayeti babaya verilmiştir. Sayısal veriler tek ebeveynli aile formuna geçiş yapan bireylere uyum sağlayıcı çalışmalar yapılması gerektiğini göstermektedir. Bu nedenle kadınların boşanmaya uyumunu sağlamaya yönelik müdahalelerin önemli olduğu düşünülmektedir. Araştırmalarda kadınların boşanmaya uyum konusunda erkeklere göre daha fazla zorluk yaşadığı belirlenmiştir (Bayraktar, 2010; Can ve Aksu, 2016; Kalmijn ve Monden, 2006; Kaya, 2009; Soylu, 2018). Boşanmış kadınlara yönelik çalışmalar kadınların duygusal, sosyal ve ekonomik alanda daha güç yaşantılara maruz kaldığını göstermektedir (Akgül Sarpkaya, 2013; Couto, Koller ve Novo, 2011; Demircioğlu, 2000; Oğurtan, 2011; Özar ve Yakut Çakar, 2012; Sancaklı, 2014). Boşanma sonrası kadınlar kendilerini yalnız, çaresiz, boşlukta ve güvensiz hissettiklerini, ağır sorumlulukların altında ezildiklerini belirtmişlerdir. Boşanma sonrası karşı cinse karşı olumsuz duygular geliştirdiklerini, çocuklarına karşı ise

suçluluk duygusu hissettiklerini belirtmişlerdir (Uyar, 1999). Diğer yandan boşanmış kadınlar evli kadınlara oranla daha fazla psikolojik sorun ve depresif belirti yaşamaktadır (Uğur, 2014). Benzer şekilde evli kadınlara göre daha fazla anksiyete belirtisi gösterdikleri, kendilerini erkeklere göre daha fazla yalnız hissettikleri belirtilmiştir. Tüm bu psikolojik zorluklarla birlikte annenin boşanmaya uyumunun gecikmesi anne çocuk ilişkisinin niteliğinde değişmelere neden olmaktadır. Bazı durumlarda annenin yaşadığı güçlükler çocukların ebeveynleşmesine neden olabilmektedir. Rollerin değiştiği bu durumda çocuğun ebeveyn rolü üstlenerek anneye ilgi ve bakım vermek durumunda kaldığı belirtilmektedir. Çocuğun gerekenden fazla sorumluluk alması kadar çocuğu tüm sorumluluklardan uzak tutmak, aşırı ilgi göstermek de yaygın bir davranış biçimi olarak belirtilmiştir (Benedek ve Brown, 2012). Her iki durumda da çocuk, gelişimini sekteye uğratan bir tutuma maruz kalmaktadır. Annenin psikolojik uyumunun çocuğun psikolojik uyumu üzerinde büyük ölçüde etkisi olduğu düşünülürse, annelere yönelik boşanmaya uyum programlarının, annenin boşanmaya uyumunu artırmanın yanı sıra çocukla ilişkisini, ebeveyn rollerini, çocuğun boşanmaya uyumunu olumlu etkileyeceği düşünülmektedir.

Boşanma sonrası aileyi kapsayan müdahalelerin hem çocuklar hem de anneleri için uyum sağlamayı kolaylaştıran bir değişken olacağı düşünülmektedir. Boşanma sonrası ilk yılların uyum açısından kritik zamanlar olduğu düşünülmektedir (Amato, 2000; Emery, 2013). Bu nedenle bu araştırma boşanmanın üzerinden 1-4 yıl geçmiş aile üyeleriyle yapılmıştır.

Boşanma sonrası uyumu artırabilecek faktörlerden birisi psikolojik sağlamlık olabilir. Psikolojik sağlamlık açısından boşanma bir risk faktörü olarak ele alınmaktadır (Greeff ve Merwe, 2004; O'Connor, 2003). Risk faktörleri kişinin yaşamında karşılaştığı stres yaratan durumları ifade eder. Boşanmış aile çocuklarının sağlamlık düzeyinin tam aileden gelen akranlarına göre daha düşük düzeyde olduğu, boşanmanın sağlamlık açısından bir risk faktörü olduğu belirtilmektedir (Emery, 2013; Özcan 2005; Sipahioğlu, 2008). Psikolojik sağlamlık yaşam zorlukları ile etkin baş edebilme ve uyum sağlama yeteneği olarak ifade edilen geliştirilebilen önemli bir koruyucu özellik tir (Cicchetti, 2010). Boşanma bir risk faktörüdür ve sonrasında koruyucu faktörlerin devreye girmesi, boşanmanın olumsuz etkilerini kontrol altına alarak boşanmaya uyumu kolaylaştırmakla birlikte, bireylerin ruh sağlığının korunmasına yardımcı olacaktır. Bu çalışmada psikolojik sağlamlık, boşanma gibi kriz içiren riskli yaşam şartlarına rağmen; gelişim görevlerini yerine getirme, iyilik hali, yaşam doyumu gibi olumlu

sonuçlar yaratabilme potansiyeline sahip olduğu için tek ebeveynli aile üyelerinde boşanmaya uyumu artıracığı düşünülen önemli bir özellik olarak ele alınmıştır.

Tek ebeveynli ailelerde boşanmaya uyum için önemli olabilecek değişkenlerden biri de aile yaşam doyumudur. Aile yaşam doyumu aile üyelerin birlikteliklerinden duydukları memnuniyeti, var olan ilişkilerin niteliğini ve kurulan duygusal bağ ifade etmektedir (Carver ve Jones, 1992). Ailenin boşanmayla birlikte değişen yapısı ailenin işlevinde ve ilişkilerin niteliğinde kayıplara neden olabilir. Anne babası boşanmış çocuklar tam aileden gelen çocuklarla kıyaslandığında, daha az baba desteği ve daha az aile bütünlüğü algıladıklarını belirtmişlerdir (Guttman ve Rosenberg, 2003). Yapılan çalışmalar aileden algılanan düşük yaşam doyumunun olumsuz davranışlarla ilişkili olduğunu göstermektedir (Bulut, 2010; Hiloğlu ve Cenkseven-Önder, 2010). Bu çalışmada ailenin işlevini boşanma sonrasında da devam ettirebilmesini sağlamak amacıyla aile yaşam doyumu tek ebeveynli ailelerde geliştirilmesi gereken bir değişken olarak ele alınmıştır.

Boşanmanın travma potansiyeli taşıyan bir yaşantı olduğu görülmektedir. Ancak evliliğin çatışmalı devam etmesinin aile üyeleri açısından benzer olumsuz sonuçlar doğurduğu bilinmektedir. Steinberg'e (2007) göre sevgi ve güvene dayalı ilişkilerin olduğu tek ebeveynli bir aile, çatışmalı devam eden bir evliliğin olduğu aile ortamından daha sağlıklı ve işlevseldir. Mutsuz bir evliliğin yıkıcı etkileri düşünüldüğünde, boşanma aile üyeleri için duygusal rahatlık sağlayabilir ve ailenin işlevselliğini artırabilir (Kalmijn ve Monden, 2006). Burada önemli olanın aile üyelerine geçiş sürecinde ihtiyaç duyabilecekleri yardımı sunmak olduğu açıktır.

Literatürde boşanma sonrası uyumu sağlamak üzere uygulanmış çok sayıda program (Alpert-Gillis ve Pedro-Carroll, 1989; Blaisüre ve Geasler, 1996; Buchler ve Trotter, 1990; Geasler ve Blaisüre, 1999; Geelhoed, Blaisüre ve Geasler, 2001; Pedro Carrol ve Cowen, 1985; Stolberg ve Garrison, 1985; Omizo ve Omizo 1987; Velderman, Pannebakker Van Vliet ve Reijneveld, 2016) bulunmaktadır. Bu çalışmalar uyum programına katılan çocuk ve yetişkinlerin katılmayanlara göre daha yüksek düzeyde boşanmaya uyum sağladıklarını göstermektedir. Türkiye'de çocukların boşanma sonrası uyumunu güçlendirmek amacıyla yürütülen deneysel araştırmalar sınırlıdır (Arifoğlu Çamkuşu, 2006; Dursun, 2015; Erol, 2005; Meriç, 2007; Şimşek, 2006). Aile üyelerini bir arada ele alan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu araştırma, boşanmanın olası olumsuz etkilerini hem velayeti alan anne hem çocuk açısından azaltmayı

hedefleyen eş zamanlı uygulanan iki programı sınaması açısından önemlidir. Bu araştırmanın önleyici rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerine veri sağlayacağı ve yön vereceği, okul tabanlı müdahale programları için etkili bir kaynak olacağı ve boşanma literatürüne önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu araştırmanın genel amacı, velayeti üstlenmiş anne ve çocukları için hazırlanan boşanmaya uyum programlarının; çocukların ve annelerinin boşanmaya uyum, psikolojik sağlık ve aile yaşam doyumu üzerinde etkililiğini sınamaktır. Araştırmanın amaçları kapsamında test edilen denence ve alt denenceler şunlardır:

1. Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı'na katılan deney grubu katılımcılarının kontrol grubu ile karşılaştırıldığında;

- a. Çocuk Boşanmaya Uyum Ölçeği- Okul Formu ön test puan ortalamaları ve son test puan ortalamaları arasında son test lehine anlamlı bir fark vardır; son test puan ortalamaları ile izleme testi puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark yoktur.
- b. Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği ön test puan ortalamaları ve son test puan ortalamaları arasında son test lehine anlamlı bir fark vardır; son test puan ortalamaları ile izleme testi puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark yoktur.
- c. Çocuk Genç Psikolojik Sağlık Ölçeği ön test puan ortalamaları ve son test puan ortalamaları arasında son test lehine anlamlı bir fark vardır; son test puan ortalamaları ile izleme testi puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark yoktur.
- d. Aile Yaşam Doyumu Ölçeği ön test puan ortalamaları ve son test puan ortalamaları arasında son test lehine anlamlı bir fark vardır; son test puan ortalamaları ile izleme testi puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark yoktur.

2. Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı'na katılan anne deney grubu katılımcılarının kontrol grubu ile kıyaslandığında;

- a. Yetişkin Boşanmaya Uyum Ölçeği ön test puan ortalamaları ve son test puan ortalamaları arasında son test lehine anlamlı bir fark vardır; son test puan ortalamaları ve izleme testi puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark yoktur.

- b. Yetişkin Psikolojik Sağlık Ölçeği ön test puan ortalamaları ve son test puan ortalamaları arasında son test lehine anlamlı bir fark vardır; son test puan ortalamaları ve izleme testi puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark yoktur.
- c. Aile Yaşam Doyumu Ölçeği ön test puan ortalamaları ve son test puan ortalamaları arasında son test lehine anlamlı bir fark vardır; son test puan ortalamaları ve izleme testi puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark yoktur.

Programa katılan çocuk ve annelere program sonunda uygulanan program değerlendirme formları aracılığı ile aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Program sonunda boşanmış aile çocuklarının, kendilerinin ve annelerinin elde ettikleri kazanımlara ilişkin kişisel değerlendirmeleri nelerdir?
2. Program sonunda boşanmış annelerin, kendilerinin ve çocuklarının elde ettikleri kazanımlara ilişkin kişisel değerlendirmeleri nelerdir?

YÖNTEM

Araştırmanın Deseni

Bu araştırmada öntest, sontest ve izleme testinden oluşan, deney-kontrol gruplu 2x3'lük karışık (split plot) yarı deneysel desen kullanılmıştır (Büyüköztürk, 2001). Araştırmanın bağımlı değişkenleri, katılımcıların Çocuk Boşanmaya Uyum Ölçeği-Okul Formu, Çocuk Boşanmaya Uyum Ölçeği, Yetişkin Psikolojik Sağlık Ölçeği ve Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlık Ölçeği ve Aile Yaşam Doyumu Ölçeği'nden elde ettikleri puanlar; bağımsız değişkenleri ise boşanmış ailelerden gelen ortaokul öğrencileri ve velayeti üstlenmiş anneleri için hazırlanmış psiko eğitim programlarıdır. Ölçme araçları deneysel işlemin başladığı hafta deney ve kontrol gruplarına öntest olarak uygulanmıştır. Deney gruplarına boşanmaya uyum programları uygulanırken kontrol gruplarına herhangi bir işlem yapılmamıştır. Ölçme araçları deneysel işlemin bittiği hafta deney ve kontrol grubu katılımcılarına sontest olarak uygulanmıştır. İzleme testi deney grubuna

deneysel işlemden altı hafta sonra uygulanmıştır. Araştırmada çocuk ve yetişkin program değerlendirme formları aracılığıyla uygulanan programa ilişkin görüşler toplanmıştır. Toplanan nitel veriler nicel bulguları doğrulamak, yorumlamak amacıyla kullanılmıştır.

Araştırma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu Ankara ili Etimesgut ilçesinde bir ortaokulda 2018-2019 eğitim öğretim yılında öğrenim gören 12-14 yaş aralığında boşanmış aile çocukları ve bu çocukların annelerinden oluşmaktadır. Deneysel sürecin etkin yürütülmesinde kolaylık sağlayacağı düşünülerek okul araştırmacının görev yaptığı ilçeden seçilmiştir. Okul ilçenin en çok öğrenci mevcuduna sahip okulu olmakla birlikte boşanmış aileden gelen öğrencilerin sayıca fazlalığı okulun belirlenmesinde etkili olmuştur. Çalışma grubu oluşturulurken anne grubu için araştırmaya dahil edilme ölçütleri aşağıdaki gibidir.

- Yasal olarak boşanmış olmak,
- Boşanmanın üzerinden bir yıldan az ve dört yıldan fazla zaman geçmemiş olması,
- Tekrar evlenmemiş olmak,
- Çocuğunun yasal olarak velayetini üstlenmiş olmak,
- Psikiyatrik tanı almamış olmak,
- Daha önce herhangi bir psikolojik yardım hizmetinden yararlanmamış olmak

Program hakkında verilen bilgilerden sonra araştırmaya katılmaya gönüllü olan ve kabul edilme kriterlerini karşılayan kadınlardan 8'i deney 8'i kontrol grubuna seçkisiz olarak atanmıştır. Anne grubu 35- 49 yaş aralığındadır. Katılımcıların yaş ortalaması 39.37'dir. Katılımcıların evlilik süresi 8-17 yıl aralığındadır. Boşanmanın üzerinden geçen süre; iki kişi için dört yıl, iki kişi için üç yıl, üç kişi için iki yıl, bir kişi için bir yıl şeklindedir. Deneklerden ikisi herhangi bir okul kademesinden mezun olmamış ancak okuma yazma bilmekte, üçü ilkökul mezunu, ikisi lise mezunu, biri dışarıdan liseye devam etmektedir. Deneklerin herhangi bir mesleği olmamakla birlikte, dördü asgari ücretle çalışmaktadır. Kontrol grubu 38-42 yaş aralığında ev hanımı 8 boşanmış kadından oluşmaktadır. Evlilik süreleri 6-12 yıl aralığında olmakla boşanmanın üzerinden geçen zaman bir ile dört yıl arasında değişmektedir.

Çocuk grubu araştırmaya katılan annelerin çocukları ile oluşturulmuştur. Çalışma grubunu oluşturan öğrenciler 7. sınıfta öğrenim görmekte olup deney grubu beş

kız, üç erkekten; kontrol grubu ise altısı kız, ikisi erkekten oluşmaktadır. Çocuk grubu 12-14 yaş aralığında olup katılımcıların yaş ortalaması 13.75'dir. Araştırmanın çocuk grubu boşanmış aileden gelen ve anneleriyle yaşayan, maddi ve sosyal açıdan kısıtlı olanaklara sahip, ortaokulda öğrenim gören, akademik olarak düşük ve orta düzeyde olan çocuklardır.

Boşanmaya Uyum Programları'nın Tasarlanması

Araştırmada çocuklar ve anneleri için iki uyum programı tasarlanmıştır. Her iki uyum programı, psikoeğitim formatında ve 10 oturum olarak yapılmıştır. Programlar Nazlı (2016)'nın önerdiği doğrultuda iki adımda hazırlanmıştır.

Programın alt yapısının hazırlanması. Bu adımda yapılan çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

- Program alanyazındaki boşanmaya uyum ile ilgili var olan programlar gözden geçirilerek yapılandırılmıştır. Var olan programların 10-12 oturum aralığında olduğu, boşanmaya ilişkin duygu ve durumların yanı sıra sosyal gelişimi, duyguları uygun yollarla ifade etmeyi ve problem çözme ve iletişim becerilerini geliştirmeyi hedeflediği belirlenmiştir.
- Programın alt yapısı hazırlanırken katılımcıların yaşı, gelişim düzeyi, bilişsel seviyeleri, ihtiyaç ve beklentileri dikkate alınmıştır. Yaş, bilişsel gelişimi belirleyen bir etmen olmakla birlikte boşanmaya verilen tepki açısından da değerlendirilmiştir. Bu kapsamda boşanmaya ilişkin duygular ve akademik başarı ergenlik döneminde ele alınması gereken önemli konular olarak belirlenmiştir. Hedef gruplarının ihtiyaçlarını belirlemek üzere boşanmış aileden gelen çocuklar (10 çocuk) ve boşanmış kadınlarla (20 kadın) görüşmeler yapılmış, bu süreçte yaşanan zorluklar ve desteğe ihtiyaç duydukları alanlar belirlenmiştir. Boşanmış öğrencilere ilişkin gözlem ve deneyimlerini almak üzere öğretmenlerle (15 branş öğretmeni) görüşmeler yapılmıştır. Çocuklar için problem çözme ve sosyal beceriler, benlik algısı ve ders başarısı ele alınması gereken önemli konular olarak belirlenmiştir. Anne grubunda boşanmayı kabul, anne çocuk ilişkisi, kariyerle ve iş bulma ile ilgili konuların ihtiyaç duyulan alanlar olduğu belirlenmiştir.
- Programın tasarım aşamasında uygulama yapılacak grubun içinde yaşadığı bölgenin sosyokültürel özellikleri ve ihtiyaçları da dikkate alınmıştır. Düşük eğitim seviyesi ve düşük gelir, işsizlik, sosyal imkanların

yetersizliği risk faktörü olarak değerlendirilmiş ve iletişim becerisi, sosyal beceri, geleceği planlama gibi koruyucu işlev görebilecek bilgi ve beceri alanları programa dahil edilmiştir.

- Programın altyapısı hazırlanırken uygulamanın yapılacağı okulun fiziki imkanları ve programın uygulanacağı mekân dikkate alınmıştır. Okul kütüphanesi psikoeğitim oturumları ve atölye çalışmaları için uygun hale getirilmiştir.

Program tasarım süreci. Program kazanım, içerik, süreç ve değerlendirmeden oluşan dört ana ögeye göre tasarlanmıştır. Aşağıda bu dört öge hakkında özet bilgi sunulmuştur.

Kazanımlar. Kazanımlar hedef grubun özellikleri ve ihtiyaçları doğrultusunda “algılama” ve “kavrama” düzeyinde yazılmıştır.

İçerik. Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın içeriğinde; boşanma kavramı, ailem ve ben, duyguları tanıma, olumsuz duygularla baş etme, problem çözme becerileri, iletişim becerileri, kendini tanıma, akademik başarı ve geleceği planlama yer almaktadır. Yetişkinler için Boşanmaya Uyum Programı'nın içeriğinde ise boşanma kavramı, duyguları fark etme, ebeveynlik-eski eşle ilişkiler, ergeni tanımak, anne çocuk ilişkisinde pozitif disiplin, güçlü aile, stres kaynaklarını, kariyer planlama, geleceği planlama yer almaktadır.

Süreç. Danışma sürecinde çocuk grubuna ortalama 80 (40 + 40) dakika süren 10 oturumluk program, 10 hafta içerisinde uygulanmıştır. Süreç iki ders saati sürecinde yürütülmüş; ilk 40 dakikada liderin aktif olduğu, ikinci 40 dakika atölye çalışması şeklinde yürütülmüştür. Atölye çalışmasına geçmeden önce 10 dakika ara verilmiştir. Atölye çalışmalarında öğrenilen becerileri uygulamaya dönük yaşantısal aktivitelere yer verilmiştir. Hikaye yazma, resim çizme, kolaj yapma, rol oynama kullanılan tekniklerdendir.

Anne grubu ile yürütülen süreçte ise haftada bir gün ortalama 90 dakika süren 10 oturumluk program uygulanmıştır. Oturumlar karşılıklı destek ve etkileşime dayalı, kişisel deneyimlerin paylaşılmasını ve derinlemesine ele alınmasını sağlayacak şekilde etkileşim odaklı yürütülmüştür.

Değerlendirme. Programın etkililiğini değerlendirmek amacıyla elde edilen veriler altı ölçek ve dört form aracılığı ile toplanılmıştır.

Anne ve çocuk programları ayrı iki programdır. Ancak eş zamanlı olarak uygulandığı için birbirini destekler nitelikte tasarlanmıştır. Oturum sonlarında verilen ev ödevleri ve alıştırmalar aile atmosferine katkı sağlayacak

ve çocuk ebeveyn etkileşimini güçlendirecek nitelikte olmasına özen gösterilmiştir. Her iki programı hazırlandıktan sonra Psikolojik Danışma ve Rehberlik (PDR) alan uzmanlarının ve uygulama yapılacak okulun rehberlik hizmetleri yürütme kurulunun görüşlerine sunulmuş; program pilot uygulama ile test edilmiştir. Pilot program 7.sınıfta öğrenim gören sekiz çocuk ile 4 oturum olarak gerçekleştirilmiştir. Pilot uygulama sonrası program süre, gruba uygunluk ve içerik açısından değerlendirilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Çocukların Boşanmaya Uyum Ölçeği-Okul Formu. Çocukların Boşanmaya Uyum Ölçeği (Çocuk BUÖ), 7-15 yaş arası öğrencilerin boşanmaya uyum düzeyini belirlemek amacıyla Nazlı, Halisdemir, Gülleroğlu ve Kiye (2021a) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek çocukların okuldaki davranışlarını gözlemleyen öğretmenlerinden ve psikolojik danışmanlarından veri alınacak şekilde tasarlanmıştır. Okul disiplin sorunları ve psiko-sosyal sorunlar olmak üzere iki boyuttan ve 21 maddeden oluşmaktadır. Ölçek beşli likert tipi derecelendirmeye sahiptir. Çocuk BUÖ'ne ilişkin DFA sonuçları ($X^2 /sd=3.13$). Uyum indeksi değerleri RMSEA=.081, NFI=.92, CFI=.94, CFI=.94, NNFI=.94 tür. Çocuk BUÖ'nin ölçüt geçerliği için Okul Sosyal Davranış Ölçeği (Okul SDÖ) uygulanmıştır. Çocuk BUÖ'nin Okul SDÖ A formu ile arasındaki ilişki 0.79, B formu ile arasındaki ilişki 0.90 bulunmuştur. Ölçeğin Cronbach Alfa güvenilirliği okul disiplin sorunları boyutu için 0.96; psiko-sosyal sorunlar boyutu için 0.85 ve tüm ölçek maddeleri için 0.95 olarak hesaplanmıştır.

Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği (ÇBUÖ). ÇBUÖ Portes, Lehman ve Brown (1977) tarafından "The Children's Divorce Adjustment Inventory" (CDAI) adıyla geliştirilmiştir. Ölçek çocuğun boşanmaya ilişkin duygu ve düşüncelerini belirleyerek çocukların boşanmaya uyum düzeylerini tespit etme amacıyla geliştirilmiştir. Ölçeğin uyarlama çalışması Arifoğlu Çamkuşu (2006) tarafından yapılmıştır. ÇBUÖ'nün test-tekrar-test güvenilirliği 0.66 bulunmuştur. Yapılan güvenirlik analizleri kapsamında ölçeğin tamamı için Cronbach Alfa katsayısı 0.70'dir.

Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlık Ölçeği (ÇGPSÖ-12). Ölçeğin orijinal formu Liebenberg, Ungar ve Van de Vijver (2012) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin uyarlama çalışması Arslan (2015a) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin madde faktör yüklerinin 0.54 ile 0.81 arasında değişmekte olduğu ve tek faktörlü bir

yapıya sahip olduğu bulgulanmıştır. Tek faktör toplam varyansın %51.28'ini açıklamaktadır. ÇGPSÖ'ne ilişkin DFA sonuçlarına göre ($X^2 /sd=2.03$) uyum indeksi değerleri RMSEA=.060, RMR=.039, NFI=.90, CFI=.97, GFI=.94, AGFI=.90, GFI=.94 olarak bulunmuştur. Geçerlik çalışmaları kapsamında ölçüt geçerliliğine ilişkin verilerde ÇGPSÖ ile öz yeterlik arasında 0.45, olumlu duygular arasında 0.57, olumsuz duygular ile -0.39 düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı 0.91 olarak bulunmuştur.

Aile Yaşam Doyumu Ölçeği (AYDÖ). Aile Yaşam Doyumu Ölçeği bireylerin aileleri ile birlikte olduklarında yaşadıkları doyumunu belirlemek amacıyla Çalışkan, Toker, Özbay (2017) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 23 maddeden oluşmakta ve 7'li likert tipindedir. Açıklayıcı faktör analizi sonucu madde faktör yükleri 0.53 ile 0.79 arasında değişen 23 maddelik bir yapı ortaya çıkmıştır. Ölçüt geçerliliği çalışmasında ölçeğinin alt boyut güvenilirlik katsayıları anksiyete boyutu için 0.84, depresyon için 0.88, olumsuz benlik için 0.74, hostilite boyutu için 0.73 ve somatizasyon boyutu için 0.70 bulunmuştur. Ölçeğin maddelerinin ayırt ediciliğine ilişkin madde toplam korelasyonları 0.47 ile 0.73 arasında değişmektedir. Ölçeğin tümüne ait Cronbach Alfa güvenilirliği ise 0.95'tir.

Yetişkin Boşanmaya Uyum Ölçeği (YBUÖ). YBUÖ, yasal boşanma sürecini başlatan (boşanma davası açmış) ve yasal olarak boşanmış yetişkin bireylerin (18 yaş üstü) boşanmaya uyum düzeylerini belirlemek amacıyla Nazlı, Halisdemir, Gülleroğlu ve Kiye (2021b) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 17 maddeden oluşan 5 likert derecelendirmeye sahiptir. Ölçüt geçerliliği için YBUÖ'den alınan puanlar ile YPSÖ ve Yaşam Doyumu Ölçeği (YDÖ)'den alınan toplam puanlar arasındaki ilişkiler hesaplanmıştır. YBUÖ toplam puanı ile YPSÖ arasındaki ilişki 0.73; YBUÖ toplam puanı ile YDÖ arasındaki ilişki ise 0.73 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin tümü için Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı 0.90, alt boyutlar için 0.84 ile 0.87 arasında değiştiği sonucuna ulaşılmıştır.

Yetişkin Psikolojik Sağlamlık Ölçeği (YPSÖ). Ölçeğin uyarılma çalışması Arslan (2015b) tarafından yapılmıştır. Ungar ve Liebenberg (2011) tarafından geliştirilen orijinal form ile Türkçe form arasında hesaplanan korelasyon değeri 0.82'dir. Doğrulamalı faktör analizi sonucunda elde edilen sonuçlara GFI= .90, NFI= .96, CFI= .98, IFI= .98, RFI= .96 göre model iyi uyum göstermektedir. Ölçeğin ölçüt geçerliliği çalışmasında psikolojik sağlamlık ile yaşam doyumunu 0.50, olumlu duygular ile 0.40, olumsuz duygular ile -0.33 ve benlik saygısı ile 0.42 düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ölçeğin Cronbach Alfa değerleri

toplam ölçek için 0.94 iken alt ölçekler için iç tutarlık katsayısı 0.82 ile 0.86 arasında değişmektedir. Ölçeğin Cronbach Alfa değeri 0.94 olarak belirlenmiştir. Tekrar test çalışmasında ölçüm sonuçları arasındaki ilişki 0.85 olarak bulunmuştur.

Çocuk Kişisel Bilgi Formu. Çocuklara ilişkin kişisel verileri elde etmek amacıyla kullanılmış olup cinsiyet, sınıf, sosyoekonomik düzey, ebeveyn eğitim durumu ve mesleği demografik değişkenlerine ilişkin sorular yer almaktadır.

Ebeveyn Kişisel Bilgi Formu. Anne grubunda yer alan deneklere ilişkin bilgi edinmek amacıyla kullanılmıştır. Formda eğitim durumu, meslek, gelir düzeyi, evlilik süresi, boşanmanın üzerinden geçen yıl, çocuğun eski eşle görüşme sıklığı gibi ebeveynin kişisel bilgilerine yönelik sorular yer almaktadır.

Çocuk Program Değerlendirme Formu. Katılımcıların programın içeriğine, kazanımlarına, sürece ve lidere ilişkin görüşlerini almak amacıyla kullanılmıştır. Form 5'li likert tipli 25 soru ve 5 açık uçlu sorudan oluşmaktadır. Açık uçlu ifadeler programın içeriğine, kazanımlara, mekan materyal ve lidere ilişkindir.

Yetişkin Program Değerlendirme Formu. Katılımcıların programa, sürece, içeriğe, elde ettikleri kazanımlara ve lidere yönelik değerlendirmelerini belirlemek amacıyla kullanılmıştır. Form 5'li likert tipli 25 soru ve 5 açık uçlu sorudan oluşmaktadır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizi aşamasında ilk olarak uygulanan ölçeklerin öntest sonuçlarının deney ve kontrol gruplarında anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Analiz sürecinde parametrik testlerin varsayımları sağlanmadığı için, nonparametrik testlerden Mann Whitney U testi ve Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi kullanılmıştır. Boşanmaya uyum programlarının etkisini belirlemek amacıyla gruplar ve ölçümler arası karşılaştırmaları yapmak ve gruplar arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için Mann Whitney U testi kullanılmıştır. Deney ve kontrol gruplarının kendi içindeki öntest ve sontest ortalamalarını karşılaştırmak için tekrarlı ölçümlerde kullanılan Wilcoxon İşaretli Sıralar testi kullanılmıştır. Gruplar arasındaki farklılıkların ne kadar anlamlı olduğunu belirlemek için etki büyüklüğü değeri hesaplanmıştır. Etki büyüklüğünün (r değerinin) 0.10-0.29 hesaplanması durumunda etkinin küçük, 0.30-0.49 arasında

hesaplanması durumunda orta, 0.50 ve üzerinde hesaplanması durumunda ise büyük etki büyüklüğü olduğu ifade edilmiştir (Pallant, 2016). Program değerlendirme formları aracılığı ile her iki gruptan elde edilen görüşler betimsel analiz tekniği ile değerlendirilmiştir.

BULGULAR

Araştırmadan elde edilen bulgular denence sırasına uygun olarak sunulmuş; denencelerin fazla olması nedeniyle bulgulara ait tablolar sınırlandırılarak ve birleştirilerek özetlenmiştir.

Uygulanan tüm ölçeklerin ön test sonuçlarının deney ve kontrol gruplarında anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini incelemek amacıyla Mann Withney U testi kullanılmıştır. Analiz sonucunda deney ve kontrol grubunda yer alan çocuk ve annelerin sırasıyla boşanmaya uyum, psikolojik sağlamlık ve aile yaşam doyumu ön test puanlarının tüm ölçümler için anlamlı bir farklılık göstermediği ($\alpha=0.73$; $p>0.05$, $\alpha=0.00$; $p>0.05$; $\alpha=0.26$; $p>0.05$; $\alpha=0.21$; $p>0.05$; $\alpha=0.63$; $p>0.05$; $\alpha=0.15$; $p>0.05$; $\alpha=0.36$; $p>0.05$) görülmüştür. Bu durum deney ve kontrol gruplarının deneysel işlem öncesinde boşanmaya uyum, sağlamlık ve aile yaşam doyumu açısından benzerlik gösterdiğini göstermektedir.

Çocukların Boşanmaya Uyum, Psikolojik Sağlamlık ve Aile Yaşam Doyumlarına İlişkin Bulgular

Denence 1.a.'yı test etmek amacıyla deney ve kontrol grubundaki çocukların öğretmen gözlemlerine dayanan Çocuk ÇBUÖ öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 1' de sunulmuştur.

Tablo 1. Deney ve Kontrol Grubundaki Çocukların Çocuk BOÖ Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Boyutlar	Testler	Sıra	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra Toplamı	Z	<i>p</i>	Etki büyüklüğü (<i>r</i>)
Okul disiplin sorunları Deney grubu	Son test–	Negatif sıra	0	0.00	0.00	2.53	0.01*	0.32
		Pozitif sıra	8	4.50	36.00			
	Ön test	Eşit	0					
Okul disiplin sorunları Kontrol grubu	Son test–	Negatif sıra	2	4.00	8.00	0.53	0.59	
		Pozitif sıra	4	3.25	13.00			
	Ön test	Eşit	2					
Psiko-sosyal sorunlar Deney grubu	Son test–	Negatif sıra	0	0.00	0.00	2.52	0.01*	0.32
		Pozitif sıra	8	4.50	36.00			
	Ön test	Eşit	0					
Psiko-sosyal sorunlar Kontrol grubu	Son test–	Negatif sıra	2	3.00	6.00	0.95	0.34	
		Pozitif sıra	4	3.75	15.00			
	Ön test	Eşit	2					
Boşanma uyum (toplam) Deney grubu	Son test–	Negatif sıra	0	0.00	0.00	2.52	0.01*	0.32
		Pozitif sıra	8	4.50	36.00			
	Ön test	Eşit	0					
Boşanma uyum (toplam) Kontrol grubu	Son test–	Negatif sıra	2	1.75	3.50	1.78	0.07	
		Pozitif sıra	5	4.90	24.50			
	Ön test	Eşit	1					

**p*<0.05

Tablo 1 incelendiğinde deney grubundaki çocukların uyum programı sonrasında okul disiplin sorunları ($\chi=2.53$; $p<0.05$), psiko-sosyal sorunları ($\chi=2.52$; $p<0.05$) ve boşanma uyumlarının ($\chi=2.52$; $p<0.05$) anlamlı bir değişim gösterdiği belirlenmiştir. Farklılıklara ilişkin etki büyüklükleri $r=0.32$ ile orta düzeydedir. Kontrol grubundaki çocukların puanları incelendiğinde ise ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir. Deney grubundaki değişimin kalıcılığını belirlemek amacıyla son test ve izleme testi puanları arasındaki farklılık Wilcoxon işaretler testi ile hesaplanmıştır. Deney grubundaki çocukların okul disiplin sorunları ($\chi=0.31$; $p>0.05$), psiko-sosyal sorunlar ($\chi=1.46$; $p>0.05$) ve boşanma uyumlarının ($\chi=1.19$; $p>0.05$) son test ve İzleme testinde anlamlı bir değişiklik göstermediği belirlenmiştir. Program uygulaması sonrasında artan uyumun kalıcılık gösterdiği tespit edilmiştir. Araştırmada çocukların boşanmaya uyum düzeyini belirlemeye yönelik veriler öğretmen gözlemlerine dayanan Çocuk BUÖ'nin yanı sıra çocukların kendilerine ilişkin gözlemlerine dayanan Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği ile de elde edilmiştir (Denence 1.b.). Öntest ve sontest ölçümleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına ilişkin bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Deney ve Kontrol Grubundaki Çocukların Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi

Boyutlar	Testler	Sıra	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra Toplamı	Z	<i>p</i>	Etki büyüklüğü (<i>r</i>)
Çocuk boşanmaya uyum ölçeği Deney grubu	Son test–	Negatif sıra	0	0.00	0.00	2.52	0.01*	0.32
	Ön test	Pozitif sıra	8	4.50	36.00			
		Eşit	0					
Çocuk boşanmaya uyum ölçeği Kontrol grubu	Son test–	Negatif sıra	0	0.00	0.00	1.63	0.10	
	Ön test	Pozitif sıra	3	2.00	6.00			
		Eşit	5					

* $p<0.05$

Tablo 2’te yer alan bilgiler deney grubundaki çocukların programı sonrası boşanma uyum düzeylerinin anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir ($\chi^2=2.52$; $p<0.05$). Farklılığa ilişkin hesaplanan etki büyüklüğü değeri $r=0.32$ olarak farklılığın orta düzeyde olduğunu göstermektedir. Kontrol grubunda ise program sonrası anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=1.63$; $p>0.05$). Bu durum, uygulanan programın etkili olduğunu göstermektedir. Deney grubunda gözlenen değişimin kalıcılığını belirlemek amacıyla son test ve izleme testi puanları arasındaki farklılık Wilcoxon işaretler testi ile hesaplanmış; deney grubundaki çocukların uyum programı sonrasındaki boşanmaya uyum düzeyleri ile altı hafta sonraki uyum düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=1.207$; $p>0.05$). Program sonrası artan uyum düzeyinin altı hafta sonra değişmediği görülmüştür. *Denence 1.c.’yi* test etmek amacıyla deney ve kontrol grubundaki çocukların Çocuk Genç Psikolojik Sağlık Ölçeği ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 3’ de sunulmuştur.

Tablo 3. Deney ve Kontrol Grubundaki Çocukların Çocuk Genç Psikolojik Sağlık Ölçeği Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi

Ölçek	Testler	Sıra	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra toplamı	Z	<i>p</i>	Etki büyüklüğü (<i>r</i>)
Psikolojik sağlık ölçeği Deney grubu	Son test– Ön test	Negatif sıra	0	0.00	0.00	2.52	0.01*	0.32
		Pozitif sıra	8	4.50	36.00			
	Eşit	0						
Psikolojik sağlık ölçeği Kontrol grubu	Son test– Ön test	Negatif sıra	1	6.00	6.00	1.71	0.08	
		Pozitif sıra	7	4.29	30.00			
	Eşit	0						

* $p<0.05$

Tablo 3'te deney grubundaki Çocukların Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı uygulandıktan sonraki psikolojik sağlıklarının anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($\chi^2=2.52$; $p<0.05$). Farklılığa yönelik etki büyüklüğünün orta düzeyde olduğu saptanmıştır ($r=0.32$). Kontrol grubundaki çocukların ise psikolojik sağlıklarının anlamlı bir değişim göstermediği görülmektedir ($\chi^2=1.71$; $p>0.05$).

Deney grubundaki çocukların Psikolojik Sağlık Ölçeği Ölçeği son test ve izleme testi puanları arasındaki farklılığı sınamak amacıyla yapılan Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi analizinden elde edilen sonuçlar, deney grubundaki çocukların son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığını göstermektedir ($\chi^2=1.62$; $p>0.05$).

Denence 1.d.'yi test etmek için deney ve kontrol grubundaki çocukların Aile Yaşam Doyumu Ölçeği ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi ile incelenmiş, elde edilen bulgular Tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 4. Deney ve Kontrol Grubundaki Çocukların Aile Yaşam Doyumu Ölçeği Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi

Boyutlar	Testler	Sıra	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra Toplamı	Z	P	Etki büyüklüğü (<i>r</i>)
Aile-yaşam doyum ölçeği Deney grubu	Son test- Ön test	Negatif sıra	0	0.00	0.00	2.37	0.01*	0.30
		Pozitif sıra	7	4.00	28.00			
		Eşit	1					
Aile-yaşam doyum ölçeği Kontrol grubu	Son test- Ön test	Negatif sıra	4	3.75	15.00	0.16	0.86	
		Pozitif sıra	3	4.33	13.00			
		Eşit	1					

* $p<0,05$

Tablo 4'deki bilgiler incelendiğinde deney grubundaki çocukların uygulama sonrasında aile yaşam doyumlarının anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($\bar{x}=2.37$; $p<0.05$). Hesaplanan farklılığa ilişkin etki büyüklüğü değeri ($r=0.30$) farklılığın orta düzeyde olduğunu göstermiştir. Kontrol grubundaki annelerin ise öntest ve sontest puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($\bar{x}=0.16$; $p>0.05$).

Deney grubundaki çocukların Aile Yaşam Doyumu Ölçeği sontest ve izleme testi puanlarının arasındaki farklılık Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi ile belirlenmiş elde edilen sonuçlar, deney grubuna katılan çocukların sontest ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığını göstermektedir ($\bar{x}=0.74$; $p>0.05$). Diğer bir ifadeyle program sonrasında artış gösteren aile yaşam doyumunun altı hafta kalıcı olduğu saptanmıştır.

Annelerin Boşanmaya Uyum, Psikolojik Sağlık ve Aile Yaşam Doyumlarına İlişkin Bulgular

Denence 2.a. 'yı test etmek amacıyla deney ve kontrol grubundaki annelerin Boşanmaya Uyum Ölçeği öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı incelenmiştir. Elde edilen bulgular 'Tablo 5' da sunulmuştur.

Tablo 5. Deney ve Kontrol Grubundaki Annelerin Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi

Boyutlar	Testler	Sıra	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra Toplamı	Z	<i>p</i>	Etki büyüklüğü (<i>r</i>)
Psikolojik uyum Deney grubu	Son test	Negatif sıra	0	0.00	0.00	2.53	0.01*	0.32
	–	Pozitif sıra	8	4.50	36.00			
	Ön test	Eşit	0					
Psikolojik uyum Kontrol Grubu	Son test	Negatif sıra	4	3.50	14.00	0.75	0.45	
	–	Pozitif sıra	2	3.50	7.00			
	Ön test	Eşit	2					
Sosyal uyum Deney grubu	Son test	Negatif sıra	0	0.00	0.00	2.53	0.01*	0.32
	–	Pozitif sıra	8	4.50	36.00			
	Ön test	Eşit	0					
Sosyal uyum Kontrol grubu	Son test	Negatif sıra	1	2.00	2.00	1.13	0.25	
	–	Pozitif sıra	3	2.67	8.00			
	Ön test	Eşit	4					
Kök aile ilişkileri Deney grubu	Son test	Negatif sıra	0	0.00	0.00	2.37	0.01*	0.30
	–	Pozitif sıra	7	4.00	28.00			
	Ön test	Eşit	1					
Kök aile ilişkileri Kontrol grubu	Son test	Negatif sıra	5	3.80	19.00	1.80	0.07	
	–	Pozitif sıra	1	2.00	2.00			
	Ön test	Eşit	2					
Boşanmaya (toplam) Deney grubu	uyum Son test	Negatif sıra	0	0.00	0.00	2.52	0.01*	0.32
	–	Pozitif sıra	8	4.50	36.00			
	Ön test	Eşit	0					
Boşanmaya (toplam) Kontrol grubu	uyum Son test	Negatif sıra	5	3.90	19.50	1.89	0.05	
	–	Pozitif sıra	1	1.50	1.50			
	Ön test	Eşit	2					

Tablo 5’da deney grubundaki annelerinin psikolojik uyum ($\chi=2.53$; $p<0.05$), sosyal uyum ($\chi=2.53$; $p<0.05$), kök-aile ilişkileri ($\chi=2.37$; $p<0.05$) ön ve son test puanları arasında anlamlı bir değişim olduğu görülmektedir. Farklılığa ilişkin etki büyüklüğü değerinin kök aile ilişkileri için ($r=0.30$), psikolojik uyum, sosyal uyum ve boşanmaya uyum için ($r=0.32$) orta düzeyde olduğu görülmüştür. Kontrol grubunda bulunan annelerin ise psikolojik uyum ($\chi=0.75$; $p>0.05$), sosyal uyum ($\chi=1.13$; $p>0.05$), kök-aile ilişkileri ($\chi=1.80$; $p>0.05$) ve boşanmaya uyumlarının ($\chi=1.89$; $p>0.05$) ön ve son test uygulamasında anlamlı bir değişiklik göstermediği tespit edilmiştir.

Deney grubundaki annelerin Yetişkin Boşanmaya Uyum Ölçeği toplam puanı ve alt ölçeklerinin sönstest ve izleme testi ölçümlerinden aldıkları puanlar arasındaki farklılığı sınamak amacıyla yapılan Wilcoxon İşaretili Sıralar Testi analizinden elde edilen sonuçlar; deney grubunda bulunan annelerin psikolojik uyum ($\chi=0.10$; $p>0.05$), sosyal uyum ($\chi=0.57$; $p>0.05$), kök-aile ilişkileri ($\chi=1.73$; $p>0.05$) ve boşanmaya uyumlarının ($\chi=0.42$; $p>0.05$) sön test ve izleme testi uygulamasında anlamlı bir değişiklik olmadığını göstermektedir. *Denence 2.b.*’yi test etmek amacıyla deney ve kontrol grubundaki annelerin Psikolojik Sağlamlık Ölçeği ön test ve sönstest puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 6’ da sunulmuştur.

Tablo 6. Deney ve Kontrol Grubundaki Annelerin Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi

Boyutlar	Testler	Sıra	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra Toplamı	Z	<i>p</i>	Etki büyüklüğü (<i>r</i>)
İlişkisel kaynaklar Deney grubu	Son test – Ön test	Negatif sıra	0	0.00	0.00	2.53	0.01*	0.32
		Pozitif sıra	8	4.50	36.00			
		Eşit	0					
İlişkisel kaynaklar Kontrol grubu	Son test – Ön test	Negatif sıra	1	1.50	1.50	0.00	1.00	
		Pozitif sıra	1	1.50	1.50			
		Eşit	6					
Bireysel kaynaklar Deney grubu	Son test – Ön test	Negatif sıra	0	0.00	0.00	2.38	0.01*	0.30
		Pozitif sıra	7	4.00	28.00			
		Eşit	1					
Bireysel kaynaklar Kontrol grubu	Son test – Ön test	Negatif sıra	5	3.00	15.00	1.92	0.05	
		Pozitif sıra	0	0.00	0.00			
		Eşit	3					
Kültürel ve bağlamsal kaynaklar Deney grubu	Son test – Ön test	Negatif sıra	0	0.00	0.00	1.90	0.04*	0.24
		Pozitif sıra	3	2.00	6.00			
		Eşit	5					
Kültürel ve bağlamsal kaynaklar Kontrol grubu	Son test – Ön test	Negatif sıra	3	2.50	7.50	0.00	1.00	
		Pozitif sıra	2	3.75	7.50			
		Eşit	3					
Ailesel kaynaklar Deney grubu	Son test – Ön test	Negatif sıra	0	0.00	0.00	2.37	0.01*	0.30
		Pozitif sıra	7	4.00	28.00			
		Eşit	1					
Ailesel kaynaklar Kontrol grubu	Son test – Ön test	Negatif sıra	2	2.00	4.00	0.37	0.70	
		Pozitif sıra	2	3.00	6.00			
		Eşit	4					
Psikolojik sağlamlık (toplam) Deney grubu	Son test – Ön test	Negatif sıra	0	0.00	0.00	2.52	0.01*	0.32
		Pozitif sıra	8	4.50	36.00			
		Eşit	0					
Psikolojik sağlamlık (toplam) Kontrol grubu	Son test – Ön test	Negatif sıra	5	4.10	20.50	1.12	0.26	
		Pozitif sıra	2	3.75	7.50			
		Eşit	1					

**p*<0.05

Tablo 6 incelendiğinde deney grubundaki annelerin ilişkisel kaynaklar ($\chi=2.53$; $p<0.05$; $r=0,30$), bireysel kaynaklar ($\chi=2.38$; $p<0.05$; $r=0,30$), kültürel ve bağlamsal kaynaklar ($\chi=1.90$; $p<0.05$; $r=0.24$), ailesel kaynaklar ($\chi=2.37$; $p<0.05$; $r=0.30$) ve psikolojik sağlamlıklarına ($\chi=2.52$; $p<0.05$; $r=0.32$) yönelik ön test ve son test puanlarının anlamlı bir değişiklik gösterdiği belirlenmiştir. Kontrol grubundaki annelerin ise ilişkisel kaynaklar ($\chi=0.00$; $p>0.05$), bireysel kaynaklar ($\chi=1.92$; $p>0.05$), kültürel ve bağlamsal kaynaklar ($\chi=0.00$; $p>0.05$), ailesel kaynaklar ($\chi=0.37$; $p>0.05$) ve psikolojik sağlamlık ($\chi=1.12$; $p>0.05$) ön test ve son test sonuçlarının anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Deney grubunda görülen değişimin kalıcılığını belirlemek amacıyla son test ve izleme testi puanları arasındaki farklılığa ilişkin yapılan Wilcoxon işaretler testi sonuçlarında; deney grubundaki annelerin ilişkisel kaynaklar ($\chi=1.13$; $p>0,05$), bireysel kaynaklar ($\chi=1.41$; $p>0.05$), kültürel ve bağlamsal kaynaklar ($\chi=1.00$; $p>0.05$), ailesel kaynaklar ($\chi=1.00$; $p>0.05$) ve psikolojik sağlamlık ($\chi=1.62$; $p>0.05$) son test ve izleme testi sonuçlarının anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir.

Denence 2.c.'nin test edilmesi amacıyla deney ve kontrol grubundaki annelerin Aile Yaşam Doyumu öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı Wilcoxon Testi ile incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 7'te sunulmuştur.

Tablo 7. Deney ve Kontrol Grubundaki Annelerin Aile Yaşam Doyumu Ölçeği Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi

Boyutlar	Testler	Sıra	n	Sıra Ort	Sıra Toplamı	Z	p	Etki büyüklüğü(r)
Aile-yaşam doyum ölçeği	Son test – Ön test	Negatif	0	0.00	0.00	2.52	0.01*	0.32
		Pozitif sıra	8	4.50	36.00			
		Eşit	0					
Aile-yaşam doyum ölçeği	Son test– Ön test	Negatif	1	1.50	1.50	1.56	0.08	
		Pozitif sıra	5	3.90	19.50			
		Eşit	2					

* $p<0,05$

Tablo 7 incelendiğinde deney grubundaki annelerin uygulama sonrası aile yaşam doyumlarının anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($\chi=2.52$; $p<0.05$). Etki büyüklüğü ($r=0.32$) farklılığın orta düzeyde olduğunu göstermektedir. Kontrol grubundaki annelerin aile-yaşam doyumlarının anlamlı bir değişim göstermediği tespit belirlenmiştir ($\chi=1.56$; $p>0.05$).

Deney grubundaki annelerin aile yaşam doyumlarındaki değişimin kalıcılığını belirlemeye yönelik son test ve izleme testi puanları arasındaki farklılık Wilcoxon işaretler testi ile hesaplanmıştır. Deney grubundaki annelerinin son test ve izleme testi arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir ($\chi=1.89$; $p>0.05$). Uygulama sonrasında annelerin artış gösteren aile yaşam doyumlarının altı hafta süreyle kalıcı olduğu tespit edilmiştir.

Programın son haftasında deney grubundaki çocuklara uygulanan Program Değerlendirme Formu'nda çocuklar programın planlama ve organizasyonunu beğendiklerini, eğitim sürecinde kullanılan materyalleri dikkat çekici bulduklarını ifade etmişlerdir. Program sonunda boşanmaya bakış açılarının değiştiğini, hedef belirlemeyi, güçlü yanlarını ve nasıl ders çalışmaları gerektiğini öğrendiklerini, anneleriyle daha iyi iletişim kurabildiklerini belirtmişlerdir. Programın son haftasında annelerin programa ilişkin kişisel değerlendirmeleri; yalnızlık duygularının azaldığı ve boşanmaya ilişkin olumsuz algılarının değiştiği yönünde olmuştur. Anneler kendilerini daha yeterli ve güçlü hissettiklerini ifade etmişlerdir.

Annelerin programa ilişkin görüşlerinde elde edilen kazanımlara ilişkin ifadelerde en göze çarpan gelişme anne çocuk ilişkisinde görülmüştür. Anneler çocuklara ilişkin gözlemlerini derslere ilginin artması, ev içi iletişim ve çatışma çözme becerilerinde gelişme, dışadönüklük ve kendine güven şeklinde ifade etmişlerdir. Çocukların annelerin gelişimine dair gözlemleri de benzer şekilde programın etkililiğini kanıtlar niteliktedir. Çocuklar annelerinin iletişime daha açık olduklarını, daha fazla olumlu duygulanım yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

TARTIŞMA

Araştırma sonucunda, Çocuk Boşanmaya Uyum Programı'nın çocukların boşanmaya uyum, psikolojik sağlamlık ve aile yaşam düzeylerini artırmada etkili olduğu ve bu etkinin altı hafta sonra da devam ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma bulguları literatürde boşanmaya uyumu artırmaya yönelik geliştirilen programların etkisini inceleyen araştırmalarla (Burke ve Streek, 1989; Erol, 2005; Meriç 2007; Pedro-Carroll ve Cowen 1985; Şentürk Aydın, 2013) benzerlik göstermektedir. Buna göre uygulanan boşanmaya uyum programı çocukların boşanmaya uyum düzeylerinin artmasını sağlamıştır.

Araştırma kapsamında yetişkinlere uygulanan boşanmaya uyum programının velayeti üstlenmiş annelerin boşanmaya uyum, psikolojik sağlık ve aile yaşam doyumlarını artırdığı belirlenmiştir. Araştırma bulguları literatürde yetişkinlerde boşanmaya uyumu artırmaya yönelik geliştirilen programların etkisini inceleyen çalışmalarla (Pustchian, Kazem ve Rezaee, 2018; Stolberg ve Garrison , 1985; Wolchik ve diğerleri, 2000) benzerlik göstermektedir. Buna göre annelerin boşanmaya uyum düzeyleri uygulanan program sonrasında yükselmiştir.

Araştırmada çocuk ve annenin bir arada ele alınmasının, tek ebeveynli aile ortamını düzenlemede önemli bir avantaj sağladığı düşünülmektedir. Programlarda her iki grubun farklı süreçte ilerleyen uyum sürecine katkı sağlamayı amaçlamakla birlikte anne çocuk ilişkisinin niteliğine de odaklanılmıştır. Annenin değişen ebeveyn rollerine uyum sağlamanın kendisi ve çocuk açısından gelişmeyi beraberinde getirdiği düşünülmektedir (Stolberg ve Garrison, 1985; Wolchik ve diğerleri, 2000). Sadece çocuğa odaklanan programların aile dinamiklerine etki etme konusunda yetersiz kalacağı düşünülmektedir. Pedro-Carroll (2005) boşanma sonrası ailede esnekliği artırmanın en etkili yolunun çocuk ve velayeti alan ebeveyn ile çalışmak olduğunu belirtmektedir. Bu doğrultuda programa çocuklarla birlikte annelerinin katılmış olmasının programın etkililiğini artırdığı düşünülmektedir.

Boşanma çok boyutlu bir değişim gerektirir ve boşanma sonrası müdahale programlarında boşanmayı tüm boyutları ile ele almak önemlidir. Programda boşanma her iki grupta da neden olduğu tüm duygular, sonuçlar, avantaj ve dezavantajları ile ele alınmıştır. Turner (2000) boşanmayı algılama biçiminin boşanma sonrası yaşanan travmanın düzeyini belirlediğini ifade etmektedir. Buradan hareketle uygulanan programlarda boşanmaya ilişkin duyguların ele alındığı, boşanmaya ilişkin yanlış inanç ve algıları değiştirmeye yönelik müdahalelere yer verilmiştir. Tüm bunlar boşanmanın normal bir yaşam olayı olarak algılanmasına katkı sağlamış olabilir. Benzer şekilde Mazur ve Wolchik (1983) boşanmaya ilişkin bilişsel çarpıtmaların azalmasının uyumu artırdığını

belirtmektedir. Boşanmayı eksiklik ya da kusurlu bir yaşantı olarak tarif etmek boşanma ile ilişkili birçok sorunun kaynağı olabilmektedir. Program kapsamında normalleşmenin açığa çıkması uyum sürecine katkı sağlayan bir argüman olarak değerlendirilebilir.

Program boşanmaya ilişkin konuların yanı sıra bilgi ve beceri öğretimine dayalıdır. Sadece olumsuz duygu ve durumlara odaklanmak yerine uyum, sağlık ve aile yaşam doyumu için önemli görülen bilgi ve becerilerin öğretilmesinin programın etkisini artırdığı düşünülmektedir. Çocuklarda akademik başarı ve hedef belirlemeye dönük müdahalelerin, anne grubunda ise kariyer seçenekleri ve iş bulmaya dönük bilgilerin yer alması geleceğe yönelik bir motivasyon yaratarak sürece katkı sağlamış olabilir. Aynı zamanda sosyal ilişkiler, benlik kavramı, akademik başarı, ebeveyn ve akran iletişimi boşanma sonrası bozulması muhtemel alanlardır (Amato ve Booth, 2001; Amato ve Cheadle, 2005; Hetherington ve Hagan, 1999; Kelly, 2000; Nock, 2000; Öngider, 2011). Bu alanları güçlendirmeye yönelik müdahaleler önemli görülmüştür. Etkili problem çözebilen, iletişim becerileri kuvvetli, güçlü yönlerini fark etmiş, hedef belirlemiş bireylerin sorunlar karşısında daha mücadeleci olacağı ve var olan potansiyelini kullanmaya dönük daha etkin çaba göstereceği düşünülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde elde edilen kazanımların risk faktörleri karşısında koruyucu bir faktör olarak işlev göreceği düşünülebilir.

Çocuk programında psiko eğitim oturumlarının atölye oturumlarıyla desteklenmesi ve atölyelerin öğrenilen becerileri kullanmaya dönük olarak tasarlanmasının kazanımların elde edilmesini ve sürdürülmesini olumlu etkilediği düşünülmektedir. Literatürde atölye destekli programların (Ayköse, 2019; Dönmezogulları, 2002; Kutsal, 2018; Özbay, 2017) kalıcılık düzeylerinin yüksek olduğu saptanmıştır. Bu çalışmada da öğrencilerin aktif katılım sağlaması beceri öğrenimini ve elde edilen becerilerin günlük yaşama aktarımını kolaylaştırmış olabilir. Program kapsamında annelere ve çocuklara verilen ev ödevleri anne çocuk arasında etkileşim fırsatı yaratmış olup ilişki kalitesini arttırmış olabilir. Aile içinde tatmin edici ilişkilerin birçok olumlu duygu ve durumun temeli olduğu düşüncesinden hareketle anne çocuk etkileşiminin artmasının uyuma, sağlığa ve aile yaşam doyumuna katkı sağladığı düşünülmektedir.

Araştırma kapsamında program değerlendirme formlarından elde edilen görüşler araştırma bulgularını destekler nitelikte, programın yarattığı değişimle ilgilidir.

Katılımcıların ifadeleri program sonucunda bireysel ilerlemenin yanı sıra anne çocuk ilişki kalitesinin arttığını göstermektedir. Program sonucu ailenin iletişim ve sorun çözme kabiliyetinin geliştiği görülmektedir. Katılımcıların programa ve sürece ilişkin olumlu görüşleri programın boşanmaya uyum, sağlamlık ve aile yaşam doyumuna önemli katkılar sağladığının kanıtı sayılabilir. Aynı zamanda grup yaşantısının her iki grup içinde önemli bir sosyalleşme aracı olarak işlev gördüğü sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcılar programa ilişkin ifadelerinde grubun kendileri için sosyal destek sağladığını sıklıkla vurgulamışlardır. Boşanmış aileden gelen çocukların yalnızlık düzeylerinin yüksek oluşuna ilişkin araştırma bulguları (Altundağ, 2013) ve boşanmış kadınların sosyal olarak geri çekildiklerine ilişkin araştırma bulguları (Oğurtan, 2011; Öngider, 2013; Tatlıoğlu ve Demirel, 2016) boşanmayı grup sürecinde ele almanın işlevsel olduğunun göstergesi sayılabilir.

Sonuç olarak bu araştırmada okul temelli, gelişimsel ve önleyici bir müdahale programı olan boşanmaya uyum programlarının çocuklar ve anneleri üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Okul psikolojik danışmanları uyum programlarını boşanma sonrası tek ebeveynli aile yapısına geçiş yapan çocuk ve anneler için kullanılabilirler. Uygulanan program eğitim seviyesi ve sosyoekonomik düzeyi düşük, annenin tek ebeveyn olduğu aileler için tasarlanmıştır. Farklı yaş gruplarında yer alan çocuklara ve ailelerine uygun programlar tasarlanabilir, programa ailelerin ihtiyaçları doğrultusunda farklı beceri alanlarına ilişkin oturumlar eklenebilir. Program velayeti almamış olan ebeveynin dahil edildiği uygulamalar ile desteklenebilir.

KAYNAKÇA

- Akgül Sarpkaya, O. (2013). Boşanmış kadınlarda toplumsal baskıya direnme stratejileri: Van örneği. *The Journal of International Social Research*, 6(26), 29-50.
- Alpert-Gillis, L. J., Pedro-Carroll, J. L., ve Cowen, E. L. (1989). Children of divorce intervention program: Development, implementation and evaluation of a program for young urban children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 27, 583-587.
- Altundağ, Y. (2013). Anne-babası boşanmış ergenlerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinde yordayıcı değişkenler olarak yaşam doyumunu ve yalnızlık [Yayınlanmış yüksek lisans tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and the Family*, 62(4), 1269-1288.
- Amato P.R. ve Booth A, (2001). Parental predivorce relations and offspring postdivorce wellbeing. *Journal of Marriage and the Family*, 63, 197-212.

- Amato, P. R. ve Cheadle, J. (2005). The long reach of divorce: divorce and child well-being across three generations. *Journal of Marriage and Family*, 67(1), 191-206.
- Arifoğlu Çamkuşu, B. (2006). *Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın çocukların boşanmaya uyum, kaygı ve depresyon düzeylerine etkisi* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Arslan, G. (2015a). Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlamlık Ölçeği'nin (ÇGPSÖ-12) psikometrik özellikleri: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Ege Eğitim Dergisi*, 16(1), 1-12.
- Arslan, G. (2015b). Yetişkin Psikolojik Sağlamlık Ölçeği'nin (YPSÖ) psikometrik özellikleri: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Ege Eğitim Dergisi*, 16(2), 344-357.
- Ayköse, N. (2019). *Eğitsel rehberlik programının 7. sınıf öğrencilerinin akademik öz düzenleme ve akademik başarılarına etkisi* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Bayraktar, N. (2010). *Boşanmış kadınların çevrelerinin kendilerine bakış açısını algılama şekilleri* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Benedek, P. E., ve Brown, F. C. (2012). *Boşanma ve çocuğunuz: çocuğunuzun boşanmanızla başetmesine nasıl yardımcı olursunuz?*. (S.Katlan, Çev.). Ankara: HYB Yayıncılık.
- Blaisure, K. R., ve Geasler, M. J. (1996). Results of a survey of court-connected parent education programs in u.s. counties. *Family and Conciliation Courts Review*, 34, 23-40.
- Buchler, C., ve Trotter, B.B. (1990). Nonresidential and residential parents perception of the former spouse relationship and childrens social competence following marital seperation: theory and programmed intervention. *Family Relations*, 39, 395-404.
- Bulut, F. (2010). Ergenlerde görülen kuraldışı davranışların aile işlevselliği, aile risk faktörü ve yaşam kalitesi açısından incelenmesi [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Burke, D. M. ve Van De Streek, L. (1989). Children of divorce; an application of hammond's group counselling for children. *Elementary School Guidance and Counseling*, 24(2), 112-118.
- Büyüköztürk, Ş. (2011). *DeneySEL desenler: ön test, sön test kontrol grubu desen ve veri analizi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Büyükşahin, G. (2009). *Boşanmış ve boşanmamış (Tam) ailelerden gelen 11 – 13 yaş arası çocukların anne baba tutumlarını algılama biçimlerinin sosyal uyum düzeyleri ile ilişkisi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Maltepe Üniversitesi.
- Can, Y.ve Aksu B.N. (2016). Boşanma sürecinde ve sonrasında kadın. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(58), 888-902.
- Carver, M. D. ve Jones, W. H. (1992). The Family Satisfaction Scale. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 20(2), 71-83.
- Couto, M.C.P., Koller, S.H. ve Novo, R. (2011). Stressful life events and psychological wellbeing in a brazilian sample of older persons: The role of resilience. *Ageing International*, 36(4), 492-505.
- Çalışkan, M.,Toker, M.ve Özbay, Y.(2017). Aile Yaşam Doyumu Ölçeği'nin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 2, 1-9.
- Cicchetti, D. (2010). Resilience under conditions of extreme stress: a multilevel perspective. *World Psychiatry*, 9(3),145-154.
- Demircioğlu, N. (2000). *Boşanmanın, çalışan kadının statüsü ve cinsiyet rolü üzerine etkisi*. [Yayınlanmamış doktora tezi]. Ege Üniversitesi.

- Dönmezoğulları, C. (2020). *Kariyer yapılandırma kuramına dayalı psikoeğitim programının üniversite öğrencilerinin kariyer kararı ve güçlü yönler öz yeterlilik düzeylerine etkisi* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Dursun, A. (2015). *Anne babası boşanmış ergenlerin öznel iyi oluşunu artırma programının etkililiğinin incelenmesi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Osmangazi Üniversitesi.
- Emery, R.E. (2013). *Evlilik, boşanma ve çocukların uyumu* (E. Okan, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Eroğlu, Y. ve Topkaya, N. (2019). Boşanma ile ilgili uyum güçlüğü çeken çocuklarda kişilik özellikleri ve benlik kavramı. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 9(52), 181-208.
- Erol, B. (2005). *Grup rehberliği programının ilköğretim ikinci kademedeki okuyan parçalanmış aile çocuklarının uyum düzeylerine etkisi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Fladmo, B. ve Hertlein K. M. (2017). The effect of negative and positive childhood divorce experiences on professional performers. *Journal of Divorce and Remarriage*, 58, 584-598.
- Geasler, M.J. ve Blaisüre, K.R. (1999). 1998 nationwide survey of court-connected divorce education programs. *Family and Conciliation Courts Review*, 37(1), 36-63.
- Geelhoed, R.J., Blaisüre, K.R. ve Geasler, M.J. (2001). Status of court-connected programs for children whose parents are separating or divorcing. *Family Court Review*, 39(4), 393-404.
- Greeff, A. P. ve Vander Merwe, S. (2004). Variables associated with resilience in divorced families. *Social Indicators Research*, 68(1), 59-75.
- Guttmann, J., & Rosenberg, M. (2003). Emotional intimacy and children's adjustment: A comparison between single-parent divorced and intact families. *Educational Psychology*, 23(4), 457-472.
- Hetherington, E.M. ve Stanley-Hagan, M. (1999). The adjustment of children with divorced parents: a risk and resiliency perspective. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 40, 129-140.
- Hiloğlu, S. ve Cenkseven Önder, F. (2010). İlköğretim İkinci kademe öğrencilerinde zorbalığı yordamada sosyal beceri ve yaşam doyumunun rolü. *İlköğretim Online*, 9(3), 1159-1173.
- Huurre T, Junkkari H. ve Aro, H. (2006). Long-Term psychosocial effects of parental divorce: a follow-up study from adolescence to adulthood. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, 256(4), 256-263
- Kalmijn, M. ve Monden, C. (2006). Are the negative effects of divorce on well being dependent on marital quality. *Journal Of Marriage and Family*, 68(1), 1197-1213.
- Kaya T. (2009). *İstanbul'da yaşayan boşanmış kadın ve erkeklerin boşanma deneyimleri* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Kelly, J. B. (2000). Children's adjustment in conflicted marriage and divorce: a decade review of research. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 39(8), 963- 973.
- Kelly J. B. (2007). Children's living arrangements following separation and divorce. *Family Process*, 46, 35-52.
- Kelly, J. B., & Emery, R. E. (2003). Children's Adjustment Following Divorce: Risk and Resilience Perspectives. *Family Relations: An Interdisciplinary Journal of Applied Family Studies*, 52(4), 352-362. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2003.00352.x>

- Kutsal, D. (2018). *Yaşam becerileri psikoeğitim programının kız meslek lisesi öğrencilerin yaşam becerilerine ve problem davranışlarına etkisi* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Liebenberg, L., Ungar, M. ve Van De Vijver, F. (2012). Validation of the child and youth resilience measure-28 (CYRM-28) Among Canadian Youth. *Research on Social Work Practice*, 22(2), 219-226.
- Meriç, B. (2007). *Boşanmış ailelerdeki ergenlerin uyum düzeylerini ve sosyal becerilerini geliştirmeye yönelik bir grup rehberliği çalışmasının sınanması* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Nazlı, S. (2016). *Kapsamlı gelişimsel rehberlik programları* (6. bs). Ankara: Anı Yayınları.
- Nazlı, S., Halisdemir, D., Gülleroğlu, D. ve Kiye, S. (2021a). Yetişkin Boşanmaya Uyum Ölçeği'nin geliştirilmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 57, 336-361.
- Nazlı, S., Halisdemir, D., Gülleroğlu, D. ve Kiye, S. (2021b). Çocukların Boşanmaya Uyumu Ölçeği-Okul Formu'nun Geliştirilmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 50(232), 247-265.
- Nock S. L. (2000). The divorce, marriage and parenthood. *Journal of Family Therapy*, 22, 245-263.
- O'connor, T. G. (2003). Vulnerability and Resilience in Children in Divorced and Remarried Families. In r. M. Gupta & d. S. Parry-gupta (Ed.), *Children and Parents: Clinical Issues for Psychologists and Psychiatrists* (ss. 180-206). London: Whurr Publishers,
- Oğurtan S. G. (2011). *Boşandım diyemedim: boşanmanın aile ve toplum üzerine etkileri*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Omizo, M.ve Omizo, S. (1987). Group counseling with children of divorce: New findings. *Elementary School Guidance and Counseling*, 22(1), 46-52.
- Öngider, N. (2006). *Evlü ve boşanmış ailelerde algılanan ebeveyn kabul veya reddinin çocuğun psikolojik uyumu üzerindeki etkileri* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Ege Üniversitesi, İzmir.
- Öngider N. (2011). Anksiyete düzeyleri açısından boşanmış ve evli anneler ile çocuklarının incelenmesi. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 48, 66-70.
- Öngider, N. (2013). Bilişsel davranışçı terapinin boşanma sonrasında kadınların depresyon, anksiyete ve yalnızlık semptomlarında etkinliği: bir pilot çalışma. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 2, 147-155.
- Öz, İ. (2005). *Anne- baba olma sanatı* (6. bs). İstanbul: Alfa Yayınları,
- Özar, Ş., ve Yakut-Çakar, B., (2012). Aile, devlet ve piyasa kaskacında boşanmış kadınlar. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar Dergisi*, 16, 1-12.
- Özbay, G. (2017). *Pozitif genç gelişimi temelli sınıf rehberliği programının ilkökul öğrencilerinin yaşam becerilerine etkisi* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Özcan, B. (2005). *Anne babaları boşanmış ve anne babaları birlikte olan lise öğrencilerinin yalnızlık özellikleri ve koruyucu faktörler açısından karşılaştırılması* [Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Pallant, J. (2016). *SPSS Survival manual: A step by step guide to data analysis using spss program* (6th ed.). London: McGraw-Hill Education.
- Pedro-Carroll, J. L. (2005). Fostering resilience in the aftermath of divorce: The role of evidence-based programs for children. *Family Court Review*, 43(1), 52-64.
- Pedro-Carroll, J. L., ve Cowen, E. L. (1985). The children of divorce intervention program: An investigation of the efficacy of a school-based prevention program. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 53(5), 603-611.

- Pustchian, T., Kazemi, A., Rezaee, O. (2018). The effectiveness of group logotherapy on life expectancy and resilience among divorced women. *Iranian Journal Of Psychiatric Nursing*, 5(6), 45-52.
- Sancaklı, D. (2014). *Boşanmış annelerin ve çocuklarının boşanma sürecine ilişkin yaşantıları*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Server, D. (2008). *Anne babası boşanmış ve boşanmamış olan ergenlerin depresyon düzeylerinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yakın Doğu Üniversitesi, Lefkoşa.
- Sipahioğlu, Ö. (2008). *Farklı risk gruplarıdaki ergenlerin psikolojik sağlamlıklarının incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Soylu, Y. (2018). Boşanmış kadınlarda psikolojik sağlamlığı açıklamaya yönelik bir model geliştirme. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği*, 8(49), 81-100.
- Steinberg, L. (2007). *Ergenlik*. (Ed. Figen Çok, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Stewart, K. A., Vandell, D. L., McCartney, K., Owen, M. T., ve Booth, C. (2000). Effects of parental separation and divorce on very young children. *Journal Family Psychology*, 14(2), 304-26.
- Stolberg, A. L. ve Garrison, K. M. (1985). Evaluating a primary prevention program for children of divorce. *American Journal Of Community Psychology*, 13(2), 111-124.
- Şentürk Aydın, R. (2013). *Yaşam becerileri psiko eğitim programının boşanmış aile çocuklarının uyum düzeylerine etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Şimşek Yüksel, D. (2006). *Grupla psikolojik danışmanın ana babası boşanmış ergenlerde boşanmanın olumsuz etkileri ile başa çıkma stratejileri ve benlik saygıları üzerindeki etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Tatlıoğlu, K. ve Demirel, N. (2016). Sosyal bir gerçeklik olarak boşanma olgusu: sosyal psikolojik bir değerlendirme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(22), 59-73.
- Tanrıverdi, D., Özgüç, S. (2019). Parçalanmış ve tam aileye sahip çocukların ergenlerin şiddete yönelik tutumları ve saldırganlık davranışlarının karşılaştırılması. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi* 10(3), 165 – 172.
- Turner Heather A. (2006). Stress, social resources, and depression among nevermarried and divorced rural mothers. *Rural Sociology*, 71, 479–504.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2019). Evlenme Boşanma İstatistikleri. Erişim adresi: <http://www.tuik.gov.tr/>
- Türkarıslan, N. (2007). Boşanmanın çocuklar üzerine olumsuz etkileri ve bunlarla başetme yolları. *Aile ve Toplum Dergisi*, 3(11), 99-107.
- Ungar, M., ve Liebenberg, L. (2011). Assessing resilience across cultures using mixed methods: construction of the Child and Youth Resilience Measure. *Journal of Multiple Methods in Research*, 5, 126-149.
- Uğur, B.S. (2014). Günümüzde kadının boşanma deneyimleri: Akademisyen kadınlar üzerine bir araştırma. *Mediterranean Journal of Humanities*. 4(2), 293-326.
- Uyar, S. (1999). *Boşanmış bireylerin evlilik süreci ve bugüne ilişkin psikolojik sorunları üzerine bir araştırma*. Yayımlanmamış uzmanlık tezi. GATA, Ankara, Türkiye.
- Velderman, M. K., Pannebakker, F. D., Van Vliet, W., ve Reijneveld S.A. (2016). Prevention of divorce-related problems in dutch 4-to 8-year-olds: cultural adaptation and pilot study of the children of divorce intervention program. *Research on Social Work and Practice*, 28(4), 415-427.

- Walczak, Y. ve Burns, S. (2004). *Boşanma ve çocuk üzerine etkileri*. (İ. Ersevrim, Çev). İstanbul: Özgür Yayınları.
- Wallerstein, J. S., & Lewis, J. M. (2004). The unexpected legacy of divorce. Report of a 25-year study. *Psychoanalytic Psychology*, 21, 353-370.
- Wolchik, S. A., Wilcox, K., Tein, J., ve Sandler, I. (2000). Maternal acceptance and consistency of discipline as buffers of divorce stressors on children's psychological adjustment problems. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 28(1), 87-102.
- Wolf, S. (2004). *Problem çocuklar*. (6. bs). (A. Oral ve S. Kara, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Yörüköđlü, A. (2000). *Değişen toplumda aile ve çocuk*. İstanbul: Özgür Yayınları.

Extended Abstract

Divorce is a situation that often starts with intense family conflicts, progresses with the divorce process and ends in divorce, causing complex feelings, especially in children. While the impact of divorce, which is a personal experience, varies for each child, it has been generally determined that children are negatively affected by divorce (Aral and Sağlam, 2012; Büyükşahin, 2009; Kelly, 2000; Nock, 2000; Öngider, 2013; Server, 2008; Türkarslan, 2007; Walczak and Burns, 2004). Divorced children have been found to have low levels of academic achievement, social skills, psychological adjustment, and self-esteem, and they exhibit a high frequency of behavioral problems (Gindes, 1998; Stacey and McCabe, 2001). The child's adjustment to divorce largely depends on the adult's adjustment to divorce. The adult with whom the child resides showing adaptation to divorce will facilitate the child's acceptance of divorce and their adjustment to a new order (Hetherington and Hagan, 1999). Divorce is a process that affects both sides, but it appears that women are more prone to exhibiting depressive symptoms (Kalmijn and Monden, 2006; Soylu, 2018). Studies (Akgül Sarpkaya, 2013; Couto, Koller, and Novo, 2011; Demircioğlu, 2000; Özar and Yakut Çakar, 2012; Sancaklı, 2014) indicate that women are more emotionally, socially, and economically affected by this process. Especially in the first two years after divorce, women experience intense anger and anxiety, express feelings of helplessness and worthlessness, and are found to experience a decline in their social and sexual lives (Arikan, 1992). The experience of divorce can be a source of numerous negative emotions for women, such as feelings of worthlessness, loneliness, hopelessness, and helplessness (Oğurtan, 2011). Interventions involving the post-divorce family are believed to be a variable that facilitates adjustment for both children and mothers. One of the factors that may enhance post-divorce adjustment is psychological resilience. Psychological resilience is defined as the ability to cope with and adapt to life difficulties effectively, and it is an important protective characteristic that can be developed (Cicchetti, 2010). In single-parent families, another variable that could be significant for post-divorce adjustment is family life satisfaction. Family life satisfaction represents the satisfaction arising from the togetherness of family members, the quality of existing relationships, and the emotional bond established (Carver & Jones, 1992). In this study, family life satisfaction is considered as a variable that needs to be developed in single-parent families in order to maintain the functioning of the family after divorce. The general aim of this research is to examine the effects of divorce adjustment programs

designed for custodial children and their mothers on their adjustment to divorce, psychological resilience, and family life satisfaction.

Method: This research utilized a mixed (split plot) 2x3 quasi-experimental design with pre-test, post-test, and follow-up tests (Büyüköztürk, 2001). The dependent variables of the study are the scores obtained from the Child Divorce Adjustment Scale-School Form, Child Divorce Adjustment Scale, Adult Psychological Resilience Scale, Child and Adolescent Psychological Resilience Scale, and Family Life Satisfaction Scale. The independent variables are psychoeducational programs for the children of divorced families and their mothers. The research was carried out with the children and mothers of divorced families between the ages of 12-14 who were studying in a secondary school in the Etimesgut district of Ankara in the 2018-2019 academic year. Criterion sampling, one of the purposeful sampling methods, was used in the study. The study group consisted of a total of 32 participants, including 16 mothers and 16 children. The study group comprised seventh-grade students, with the experimental group consisting of five girls and three boys, and the control group consisting of six girls and two boys. The average age of the students was 13.75. The data of the study were collected from children using the Child Divorce Adjustment Scale-School Form, Children's Divorce Adjustment Scale, Child and Adolescent Psychological Resilience Scale, and Family Life Satisfaction Scale. The data of the participating mothers, another part of the study group, were collected using the Adult Divorce Adjustment Scale, Adult Psychological Resilience Scale, and Family Life Satisfaction Scale.

Results: The results show that there is a significant difference in the divorce adjustment levels of the children in the experimental group after the program ($z=2.52$; $p<0.05$). The effect size calculated for this difference is $r=0.32$, indicating a moderate level of difference. In the control group, no significant difference was observed after the program ($z=1.63$; $p>0.05$). This shows that the implemented program is effective. Furthermore, the psychological resilience of children in the experimental group showed a significant difference after the implementation of the Children's Divorce Adjustment Program ($z=2.52$; $p<0.05$). According to the Wilcoxon test results for the Family Life Satisfaction Scale pre-test and post-test scores of the children in the experimental and control groups, a significant difference in family life satisfaction was found in the experimental group after the program ($z=2.37$; $p<0.05$). Similarly, according to the Wilcoxon test results regarding the pre-test and post-test scores of mothers in the experimental and control groups, it was determined that the levels of divorce adjustment

among mothers increased after the implementation of the program ($z=2.52$; $p<0.05$). Similarly, a significant difference was observed between the pre-test and post-test scores in the psychological resilience of the mothers ($z=2.52$; $p<0.05$; $r=0.32$). In addition, the family life satisfaction of mothers in the experimental group showed a significant difference after the program ($z=2.52$; $p<0.05$).

Discussion & Conclusion: When the results of the research are evaluated, it can be concluded that the children in the experimental group who participated in the study showed a significant improvement in divorce adjustment, psychological resilience, and family life satisfaction compared to the control group after the program. Similarly, the participating mothers in the experimental group showed a significant improvement in divorce adjustment, psychological resilience, and family life satisfaction compared to the control group.

In conclusion, this research demonstrates the effectiveness of school-based, developmental, and preventive intervention programs such as divorce adjustment programs on children and mothers. School psychologists can utilize these adjustment programs for children and mothers transitioning to single-parent family structures after divorce. The implemented program is designed for families where the mother is a single parent, with low educational and socioeconomic status. Tailored programs can be designed for children and families in different age groups, with additional sessions addressing specific skill areas based on the needs of the families.

Yazarlar Hakkında / About Authors

Dr. Derya HALİSDEMİR, Milli Eğitim Bakanlığı. E-posta: deryapdr@hotmail.com

Derya HALİSDEMİR, Ministry of National Education. E-mail: deryapdr@hotmail.com

Prof. Dr. Serap NAZLI, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi. E-posta: serapnazli68@gmail.com

Prof. Dr. Serap NAZLI, Ankara University Faculty of Educational Sciences. E-mail: serapnazli68@gmail.com

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest

Çıkar çatışması yoktur.

There is no conflict of interest.

Fonlama / Funding

Herhangi bir fon desteği alınmamıştır.
No funding has been received.

ORCID

Derya HALİSDEMİR <https://orcid.org/0000-0002-3082-0208>

Serap NAZLI <http://orcid.org/0000-0002-8875-7926>